

‘NU IK BIJ U KOM IN UW HEILIGDOM’

*De evangelicale liedcultuur
en de gereformeerde liturgie*

Thuis op zolder bewaar ik een doosje bandrecorderbanden met kerkdiensten uit de jaren zeventig waarin mijn vader voorgaat in de Zuiderkerk van Enschede. Wie deze diensten beluistert en vervolgens de huidige diensten in hetzelfde kerkgebouw op YouTube bekijkt, komt in een andere wereld terecht. Stadskerk De Verbinding, zoals de kerkelijke gemeente zich nu noemt, is een sprekend voorbeeld van een gereformeerde kerk waarin evangelicale invloeden diepe sporen hebben nagelaten in taal, toon en gebaar.

De evangelicalisering zal zich in de meeste gereformeerde kerken minder drastisch voltrekken, maar het proces zal inmiddels vrijwel overal op een of andere manier aan de orde zijn. De evangelische invloed kan op veel gebieden van het kerkelijk leven tot uiting komen, maar wordt vooral zichtbaar en hoorbaar in kerkdiensten. In het bijzonder blijkt het uit het gebruik van opwekkingsliederen, dat terecht een van de meest beeldbepalende kenmerken van het evangelicaliseringsproces genoemd is.¹

veel familiarder geworden. Er is een zekere aversie gegroeid tegen formaliteit, tegen vastgelegde vormen, zoals orden van dienst en formulieren. Daarover hebben de kerken enige jaren geleden dan ook afgesproken dat er heel vrijblijvend mee omgegaan mag worden. De informaliteit uit zich bijvoorbeeld ook in de kleding van voor- en kerkgangers en in de aankleding van het liturgisch centrum. In menig kerkgebouw wordt de kansel niet meer gebruikt en staat of loopt de voorganger op een podium, dichtbij de gemeente. Je kunt dit beoordelen als slechts verandering van vormpjes. Maar zou die ook niet iets zeggen (positief of negatief) over onze visie, in dit geval op het ambt en over het 'tegenover van het Woord'? Hoe dan ook, als gesproken wordt over evangelische invloed op de gerefor-

1 Miranda Klaver en Peter Versteeg, 'Evangelicalisering als proces van religieuze verandering', in: *Praktische Theologie, Nederlands tijdschrift voor pastorale wetenschappen*, jrg. 34 nr. 2, 2007, p. 172.

2 Centrale evangelische gedachten, zoals aandacht voor het individu, nadruk op echtheid en beleving, sluiten aan bij algemeen maatschappelijke tendensen, zodat die mogelijk evenveel invloed hebben.

In aansluiting op – en waarschijnlijk ook onder invloed van² – evangelische bijeenkomsten zijn gereformeerde erediensten de afgelopen decennia

meerde kerkdienst, gaat het al gauw over lofprijzing en aanbidding. Dat is niet vreemd, want binnen de evangelische wereld krijgen deze basale elementen van het christelijk leven goede aandacht. Er wordt veel werk van gemaakt om ze in het geloofsleven praktisch vorm te geven. Positief is zeker ook dat men de vanzelfsprekendheid om God te loven onderbouwt en bevordert op basis van de Schrift.³ Evangelische gemeenten geven lof en aanbidding een duidelijke en ruime plaats in hun bijeenkomsten. Het is daarom begrijpelijk dat gereformeerden naar evangelischen kijken als het gaat om de plaats van de lofprijzing in de kerkdienst en de wijze waarop die daar vorm kan krijgen. Belangrijk daarbij is ook de opvatting van evangelischen over hun liederen: deze liederen zouden meer *tot* God zingen en meer het 'hart' raken dan kerkliederen, die meer *over* Hem zouden zingen, en verstandelijker zouden zijn.⁴ Dit frame heeft ook onder gereformeerden zijn verdedigers.

Evangelisch domein?

Om te voorkomen dat we ons laten leiden door de gedachte dat je voor lofprijzing toch vooral bij de evangelicalen moet zijn, is het goed vast te stellen dat de christelijke kerk vanaf haar vroegste begin lof- en aanbidding

dinglieders gemaakt en gezongen heeft. Ook is in de kerkgeschiedenis nagedacht over de liturgische plaats van de lofprijzing en aanbidding, en zijn daarvoor concrete liturgische vormen ontwikkeld.

Zo ontstond de liturgische beweging eind negentiende en begin twintigste eeuw mede vanuit de overtuiging dat de aanbidding een duidelijker plaats in de kerkdienst moest hebben dan tot dan toe het geval was. In orden van dienst die in het kielzog van de liturgische beweging gebruikt gingen worden, verschenen dan ook afzonderlijke onderdelen voor lof en aanbidding. De *Hervormde Bundel* uit 1938, die voor een belangrijk deel gezien kan worden als vrucht van deze beweging, kreeg een afzonderlijke afdeling 'Aanbidding'.⁵

Bij gereformeerden speelde de wens om de lof en aanbidding in de kerkdienst meer te honoreren destijds hooguit op een andere wijze, namelijk in de gezangenkwesie: mogen we in de liturgie ook via gezangen danken en prijzen voor Christus' heilswerk? Zo'n twintig, dertig jaar geleden is binnen de gereformeerde kerken via deputaatschappen en synoden aandacht geweest voor de plaats van lofprijzing en aanbidding, onder meer in het kader van de zogeheten ordinariumliturgie. Een van de verschillen met de ons bekende orden van dienst is dat in deze liturgie de dank- en lofprijzing

op diverse momenten een vaste plek heeft. Te denken is aan het 'gloria' aan het begin van de dienst en aan het hallelujalied na de evangelielezing, die met zeer uiteenlopende liedtypen en muziek ingevuld kunnen worden. Ook het avondmaal ('eucharistie') is in deze liturgie helemaal in het kader van de lofzegging geplaatst.⁶ Het is dus een keuze als kerken met betrekking tot het repertoire en de liturgische plek van de aanbidding de mosterd vooral bij de evangelischen halen.

Persoonlijke relatie

Het evangelicale liedrepertoire hangt onlosmakelijk samen met het doel van de evangelische beweging om gelovige en ongelovige in een persoonlijk ervaren innige relatie met God te brengen. In dat kader bekritiseert men de traditionele kerkdienst, die te vaak 'vastgevroren in gestolde vormen'⁷ zou zijn. Daartegenover pleit men voor een laagdrempelige, informele liturgie die aansluit bij de cultuur en de leefwereld van gelovigen en ongelovigen.

Vanwege deze missionaire reden wordt aansluiting gezocht bij de lichte muziekcultuur, zowel ten aanzien van de lied- en muziekgenres als het bijbehorend instrumentarium.⁸ Dat is immers de cultuur die in de westerse wereld domineert en waarmee je grote groepen kunt bereiken, temeer omdat zowel de evangelische als de wereldlijke cultuur dezelfde methoden gebruikt om muziek en liederen te produceren, te verspreiden en te promoten via moderne communicatiekanalen. Aangezien kerkgangers, vooral na de ontzuiling, bepaald niet op een eiland leven, verbaast het niet dat velen vertrouwd zijn met de evangelicale

**De christelijke kerk heeft
vanaf haar vroegste begin
lof- en aanbiddingsliederen
gemaakt en gezongen**

De nadruk op een persoonlijke relatie met God bepaalt ook vaak de wijze waarop evangelischen hun liedrepertoire inzetten in hun bijeenkomsten

muziek. Dat geldt eens te meer omdat het gaat om een vorm van loven en aanbidden die sterk gericht is op directe emotionele beleving, op het individueel beleven van Gods aanwezigheid door de Geest. De liederen moeten daaraan meewerken en ze worden zo gemaakt dat ze aan dat doel kunnen voldoen.

Dit doel stelt ook grenzen aan de hoeveelheid theologisch of bijbels geïnspireerde gedachten die men in het lied kan onderbrengen. Een lage 'theologische informatiedichtheid' zorgt ervoor dat de liederen hun werk beter kunnen doen. Dit laat zich prima vergelijken met de *gospel hymns* van rond 1900, de toenmalige opwekkingsliederen, die ook wel bekend staan als 'Johannes de Heer-liederen' of 'Sankey-liederen'. Deze werden destijds van gereformeerde zijde bekritiseerd, onder meer omdat het 'liederen van methodisten' waren, die 'het evangelie wel op een stuivertje konden schrijven'. Ook in deze liederen werd zo weinig mogelijk theologie gestopt, want alleen zo zouden zij de doelgroep optimaal kunnen bereiken. Je kon je beter beperken tot de kernboodschap.

Intussen blijft het de vraag of liederen met beknopte teksten en veel herhalingen, die mede daardoor een beroep doen op emotionele beleving, beter of geschikter zijn om te loven en te aanbidden dan liederen waarin in beeldrijke taal ook de redenen voor die lof en aanbedding in een aantal coupletten verwoord worden. Alleen al op grond van de psalmen luidt het antwoord: nee.

Tempelmodel

De nadruk op een persoonlijke relatie met God bepaalt ook vaak de wijze waarop evangelischen hun liedrepertoire inzetten in hun bijeenkomsten. In evangelische gemeenten hechten eraan mensen mee te nemen in de ontmoeting met God, wat concreet vorm kan krijgen door liederen gestructureerd aan te bieden volgens een zogeheten tempelmodel.⁹ Dat wil zeggen dat men via zorgvuldig gekozen liederen van de 'voorhof' naar het 'heilige der heiligen' gaat. In de 'voorhof' moeten liederen mensen losrukken uit de dagelijkse beslomeringen en hen gereedmaken om naar God te gaan. Dit gebeurt bij uitstek via liederen waarin opgeroepen wordt God te loven. Daarna komt men in het 'heilige' waar belijdende lofliederen klinken over bijvoorbeeld schuld en vergeving, gemeenschap met God. Na het 'heilige' komt men in het 'heilige der heiligen'. Daar klinken vooral rustige aanbiddingsliederen, want daar is een intieme relatie met de Heer, wiens aanwezigheid dan ook ervaren wordt. Markante voorbeelden van opwekkingsliederen waarin het tempelmodel herkenbaar is, zijn: 'Ik kom in uw heiligdom binnen' (*Opwekking* nr. 192), 'Hier in uw heiligdom' (*Opwekking* nr. 245) en 'Nu ik bij U kom in uw heiligdom' (*Opwekking* nr. 753). Ook liederen waarin gezongen wordt over het knielen aan de voeten van de Heer of voor zijn troon, hangen samen met het gebruik ervan binnen dit tempelmodel.

Balans

Evangelische liederen worden primair gezien als voertuigen waarmee de Geest mensen in de aanwezigheid van God brengt.¹⁰ Daarbij ligt een zeer zwaar accent op het communiceren van de emotionele zijde van geloof. In dat kader staat ook de opvatting dat het evangelicaal liedrepertoire in tegenstelling tot het kerklied meer gericht is op het 'hart' dan op het 'hoofd'.

- 3 Van de vele binnen- en buitenlandse literatuur noem ik hier als voorbeeld alleen: Evert W. van de Poll, *Samen in de naam van Jezus. Over evangelische liturgie en muziek*, Zoetermeer, 2009, p. 124-135.
- 4 Vgl. o.a. Evert W. van der Poll, *Een nieuw gezang. Opwekkingslied en gospelmuziek*, Slie-drecht, 1992, p. 57-58 (interview met predikant Jacques Helder); Wout van Herwijnen, *Opgewekt gereformeerd*, Zoetermeer, 1995, p. 28, 29; C. van Setten, 'Op hoge toon', in: Hans Eschbach (red.), *Vurig Verlangen. Evangelische vernieuwing in de traditionele kerken*, Zoetermeer, 1996, p. 131.
- 5 'Hervormde Bundel 1938', gez. 132-152.
- 6 C. Trimp pleitte al voor een ruimere plaats voor de lof- en dankzegging bij de viering van het avondmaal, zie: C. Trimp, *De gemeente en haar liturgie*, Kampen, 1983, p. 150-151.
- 7 Aldus Hans Esbach in *Voortdurend Verlangen. Geestelijke vernieuwing in de Protestantse Kerk*, Zoetermeer, 2011, p. 274.
- 8 Deze visie ligt breed ten grondslag aan de Angelsaksische 'contemporary & charismatic worship'. Zie bijvoorbeeld: Joe Horness, 'Contemporary music-driven worship', in Paul A. Basden (red.), *Exploring the Worship: six views*, Grand Rapids, 2004, 100-119; Don Williams, 'Charismatic worship', in Basden, *Exploring the Worship*, p. 140-155.
- 9 Vgl. J. Cornwall, *Let Us Worship: The Believer's Response to God*, South Plainfield, 1983, Chapter 17 'Leading into Worship'; Van de Poll, *Samen in de naam van Jezus*, p. 84-85; Robert Webber, *Planning Blended Worship. The Creative Mixture of Old and New*, Nashville, 1998, p. 54-63.
- 10 Meer hierover: Jan Smelik, "'Heilige Geest van God, vul opnieuw mijn hart' – De lied- en muziekpraktijk van het Evangelisch Werkverband en het verlangen naar meer ruimte voor de Geest in de protestantse liturgie", in: Samuel Goyvaerts & Gerard Rouwhorst (red.), *Out of the blue. Geest en liturgie*, Antwerpen, 2020, p. 105-119.

Dat zou evangelicale liederen meer dan het kerklied geschikt maken voor lof en aanbidding. Ze zouden beter tegemoetkomen aan behoefte aan (geloofs)beleving en ervaring.

Deze mening zal zeker waar zijn voor degenen die haar verdedigen, maar zij verwoordt natuurlijk niet een algemeen geldende waarheid. Want wat aanspreekt en ontroert verschilt van persoon tot persoon. En zelfs per persoon kan het van tijd tot tijd verschillen.

Er zijn velen die bij opwekkingsliederen meer emotionele betrokkenheid voelen dan bij andere liedtypen. Eveneens zullen velen in laagdrempelige, familiale diensten geborgenheid, geloofswarmte, authenticiteit en aanverwante zaken ervaren. Maar het is goed zich te realiseren dat er binnen en buiten de kerk evengoed groepen zijn voor wie zo'n liturgie en het gebruik van aan de popcultuur gelieerde liturgische muziek niet of juist averechts werkt. Dit blijkt bijvoorbeeld uit de populariteit van de *Choral Evensong* in Nederland, waar christenen en niet-christenen door de gewijde, 'hoogliturgische' sfeer, de stilte, de muziek en de schoonheid spirituele ervaringen hebben.¹¹

Afgezien daarvan: een constante in de Schrift en in de liturgiegeschiedenis is dat we in de kerkdienst naderen tot de heilige God, over wie we niet aards moeten denken, omdat Hij de Transcendente en Immanente is. Dit vertaalt zich in enige formaliteit en afstandelijkheid in woord, handeling en muziek; daarmee wordt eerbied tot uitdrukking gebracht. Nu hoeven we natuurlijk niet in de verhevenheid van de oosters-orthodoxe liturgie terecht te komen, maar een eenzijdige focus op familiariteit, alledaagsheid en ongedwongenheid brengt ons in het andere uiterste.

Zoals het kan dat mensen niet aangesproken worden door evangelische informaliteit, zo kan het zijn dat bij hen het gebruik om via liederen van een 'voorhof' naar een 'heilige der heiligen' te leiden ook niet werkt. Wie niets heeft met het liedrepertoire dat daarvoor gebruikt wordt, zal eerder pogingen tot manipulatie ervaren door de effectgerichte programmering van liederen, dan dat de Geest hem of haar ergens heenleidt.

Wie een dergelijk tempelmodel wil importeren in een gereformeerde kerkdienst, moet ingrijpen in het openingsdeel van de liturgie zoals deze in gereformeerde kerken gevolgd wordt. Want wanneer we van de 'voorhof' al naar het 'heilige der heiligen' zijn getrokken, zijn onderdelen als votum en groet, schuldbelijdenis en genadeverkoondiging overbodig. Die elementen horen immers bij de 'voorhof' en het 'heilige', die we al gepasseerd zijn.

Bovendien zijn er vragen te stellen bij het gebruik om via een aaneenschakeling van opwekkingsliederen (al dan niet in een tempelmodel) mensen emotioneel ergens op voor te bereiden of heen te leiden. Bijvoorbeeld de vraag hoe wij de gemeente zien: wordt zij gevormd door leden die in elke kerkdienst (eerst en nog?) een persoonlijke relatie met God moeten krijgen of beleven? Hoe verhoudt zich dit tot het gereformeerde uitgangspunt dat de kerkdienst een verbondsontmoeting van God en zijn volk is? Maak je de relevantie van liturgie dan niet te afhankelijk van de vraag waar kerkgangers behoefte aan hebben en of zij wel voldoende emotioneel betrokken zijn? Houd je er nog wel rekening mee dat het geloofsleven aan gebrokenheid onderhevig is? Want er kunnen tijden zijn dat je als gelovige niets voelt of kan voelen, dat je zelfs het gevoel hebt dat 'het heilige der

heiligen' (God) onbereikbaar is, en dat je je desondanks – rationeel – vastklampt aan Gods beloften.

Liederen die gemaakt zijn voor het tempelmodel of daarin functioneren, zijn natuurlijk niet onbruikbaar wanneer zo'n model niet gevolgd wordt. Ter vergelijking: diverse psalmen, zoals de pelgrimspsalmen, zijn ook voor een andere context gemaakt dan voor de gereformeerde liturgie, maar kunnen daar desondanks goed functioneren. En, zoals ik vaker geschreven heb, een gereformeerde kerkdienst valt heus niet om van een paar opwekkingsliederen. (Terzijde merk ik op dat lang niet alle liederen geschikt zijn voor gemeentezang met orgelbegeleiding of daarmee voldoende tot hun recht komen; een aantal vraagt beslist om vocalisten en instrumentalisten uit het lichte muziekcircuit).

Maar het veelvuldig of eenzijdig gebruik van evangelicale liederen kan er op de duur voor zorgen dat we vervreemd raken van kerkliederen die (bijbels-)theologisch een hogere 'informatiedichtheid' hebben. Dat zou ook betekenis hebben voor de functie van het lied als overdrachtsmiddel van bijbel- en geloofskennis. Enfin, hoe we lof en aanbidding inhoud en vorm geven staat altijd in wisselwerking met wat en hoe we geloven. ■

Dr. Jan Smelik is hymnoloog/musicoloog en publiceert regelmatig op het gebied van liturgie en kerkmuziek. Website: www.jansmelik.nl

¹¹ Zie hierover: Hanna Rijken, *'My Soul Doth Magnify'. The Appropriation of the Anglican Choral Evensong in the Netherlands*, Amsterdam, 2017.